

Wilfrid J. Harrington: *Kniha Zjevení*

Karmelitánské nakladatelství,
Praha 2012, 278 s.

Harringtonova kniha představuje zatím poslední do češtiny přeložený díl novozákonní komentářové řady *Sacra Pagina* obsahující osmnáct svazků vydávaných nakladatelstvím Liturgical Press mezi roky 1991 a 2002; česky zatím vyšly pouze čtyři svazky komentářů k evangeliím. Řada *Sacra Pagina* je připravována péčí mezinárodního týmu katolických (převážně dominikánských) badatelů a je určena nejen specialistům, ale zejména širší odborné veřejnosti, jakož i všem zájemcům o hlubší porozumění biblickému textu. Komentáře jsou tudíž koncipovány tak, aby byly co možná nejpřístupnější: na nezbytné minimum omezují jednak detailnější analýzy textových problémů i podrobné referování rozsáhlých vědeckých diskusí k dílčím věcným problémům, kterými jsou jinak recentní komentáře často přetíženy a zahlceny; na vědeckou diskusi je pak odkazováno formou stručných bibliografií relevantních textů, jež jsou připojeny za každý komentovaný oddíl, jeden oddíl přitom představuje obvykle třetinu až polovinu perikopy. Každý svazek obsahuje vedle stěžejní line-by-line analýzy a stručného komentáře po jednotlivých oddílech dále vlastní autorský překlad biblického textu (v českých vydáních je nahrazen Bognorovým liturgickým překladem) a též rozsáhlý úvod věnovaný autorství, místu, době vzniku, žánru a účelu spisu, recentním výkladovým přístupům a teologickým hlediskům; převažujícím metodickým přístupem je pak historicko-kritická metoda.

Pro potřeby recenze jsem vybral komentář k Apokalypse, a to z následujících důvodů: kniha *Zjevení* především vždy byla a stále je zdrojem specifického typu spirituality, která formuje nejen křesťanská společenství, jež se nacházejí z hlediska zavedených církví na okraji, ale i takových, jež se – zejména ve Spojených státech – stávají postupně náboženským mainstreamem (analýze fenoménů premilenarismu a dispensacionalismu, spojených často s učením o *rapture* (HARPAZO viz 1 Te 4,17) a rozšířených mezi tak zvanými televizními kazateli v USA, se autor věnuje v úvodu komentáře). Dále z Apokalypsy přebírala – ať přímo, či nepřímo – výrazivo, symboly, avšak zejména celkový étos, vesměs všechna západní náboženská i sekulární menšinová hnutí usilující o společenskou, kulturní či náboženskou změnu: v tomto ohledu se poslední kniha bible ukázala a stále ukazuje jako nadmíru vlivná. Konečně *Zjevení* Janovo představuje z novozákonních knih tu, která se nejvíce a primárně zabývá městem: to, že křesťanství bylo navzdory svému vzniku na galilejském venkově povýtce (velko)městské náboženství, nepředstavuje samozřejmě nic nového: lze to ostatně doložit též z etymologie slova *paganus*, jež znamená současně vesničan a současně pohan; v případě knihy *Zjevení* lze však mluvit takřka o „teologii města“, když se město samo (zejména v různých podobách antiteze Říma a nebeského Jeruzaléma) stává nositelem náboženských významů *par excellence*; tato „teologie města“ pak opakovaně dostávala výraz v prostorových a duchovních topografiích řady křesťanských měst, které se jejich zakladatelé a zvelebovatelé snažili dle možností co nejvíce připodobnit nebeskému Jeruzalému: exemplární

případem je Praha. Mám za to, že ve všech uvedených ohledech by zdařilý a přístupný komentář k Apokalypse mohl oslovit a zaujmout též antropologa, v posledním ohledu pak i každého vážného zkoumatele „městského člověka“.

Jakékoliv věcně přiměřené čtení Apokalypsy předpokládá správné určení historické situace, v níž kniha vznikla, a též účelu, za kterým byla sepsána. O autorovi krom jména nic bližšího s určitostí nevíme: pozdější tradice ho sice ztotožnila s autorem čtvrtého evangelia a též s Janem Zebedeem, v prvním případě to lze z věcných i lingvistických důvodů vyloučit, v druhém je to krajně nepravděpodobné; lze ovšem předpokládat, že měl určité kontakty s tak zvanou janovskou školou (stejně teologické důrazy, pokud jde např. o negativní pohled na svět, silný odpor k židovství apod.) a na základě jeho podrobné znalosti reálií měst v římské provincii Asia je možné, že zde byl buď misionářem, či potulným kazatelem. Většina současných badatelů se domnívá, že Apokalypsa byla sepsána někdy na sklonku vlády císaře Domitiana (panoval v letech 81–96): tuto dataci lze doložit jak ze zpráv pozdějších patristických autorů (v poslední čtvrtině druhého století Eirénaia, *Adversus haeresis* 5, 30, 3), tak i z dokladů vnitřních (např. označení Říma jako Babylonu, které se objevuje v židovských textech teprve po roce 70, tedy po rozboření jeruzalémského chrámu Římany, či z narážek na mýtus o *Nero redivivus*; k Domitianovi též zřejmě odkazuje enigmatická pasáž o sedmihlavé šelmě ze sedmnácté kapitoly. Na základě stejné pasáže bylo ovšem navrženo též alternativní datování, a sice do vlády Neronových nástupců Galby, popřípadě Othona, již byli osmými císaři počítáno od Julia

Caesara, resp. od Augusta), tato datace je ovšem sporná, doložená slabšími argumenty a zastává ji pouze menšina učenců.

Jakkoliv tedy panuje jistý konsensus stran datování Apokalypsy, autoři se rozcházejí v celkovém hodnocení charakteru Domitianovy vlády a vztahu tehdejšího římského establishmentu ke křesťanství. Na jedné straně stojí svědectví věhlasných antických autorů, jako jsou Tacitus či Plinius mladší, a též stanovisko Suetoniovo, které Domitiana shodně vykresluje jako krutého, sadistického a megalomanského tyрана, jehož hrůzovláda připravila o život celou řadu skutečných i domnělých nepřátel a který od svých poddaných vyžadoval titulem *dominus et deus* bohopoctu. Tento pochmurný obraz přitom dokonale souzní s celkovým naladěním Apokalypsy, s jejím očekáváním krutého pronásledování křesťanů, strohými odsudky všeho římského, a především nemilosrdnou polemikou s císařským kultem: v tomto ohledu představuje Zjevení Janovo velkou výjimku ve srovnání s ostatními novozákonními spisy, které při zachování jistého odstupu jinak vystupují vůči Římu nanejvýš smířlivě a císařský kult ponechávají stranou polemiky proti pohanským formám zbožnosti. Z těchto východisek vzešlo čtení Apokalypsy jako syrového dokumentu krutého pronásledování, utrpení (THLIPSIS) a vytrvalosti (HYPOMONÉ) křesťanů za vlády tyranského císaře, jež představovalo většinou interpretaci zhruba do poloviny minulého století a které řada učenců zastává dodnes.

Na druhé straně se však ukazuje, že svědectví zmiňovaných autorů může být značně tendenční: je třeba uvážit jednak to, že všichni tři byli blízcí přátelé (je ostatně zachována korespondence Plinia mladšího

s Tacitem, kteří oba dosáhli významného postavení již za Domitiana; ostatně i naše dějinná zkušenost ukazuje, že doby minulé občas rádi líčí v temných barvách ti, již je pomáhali budovat, udržovat a měli z nich osobní prospěch), kteří tvořili úzký intelektuální kroužek kolem císaře Traiana. Navzdory Tacitově zásadě *sine ira et studio* tak jejich podání o době nedávno minulé nelze zřejmě číst bez přihlídnutí k této okolnosti a lze důvodně předpokládat, že smyslem jejich tvorby bylo ideologicky vykreslit ctnosti a dobrotu vládnoucího císaře a oslavit novou dynastii (posléze zvanou antoniovská či jako tzv. adoptivní císaři), a to mimo jiné i tím, že se v kontrastu náležitě převedou neřesti a poklesky posledního člena předcházející dynastie flaviovské. Za Domitiana netvořil žádný literát, který by se s výše uvedenými mohl srovnávat, u těch, již ho za jeho života oslavovali a jejichž díla se dochovala, samozřejmě nemůžeme očekávat, že bychom našli jen náznak kritiky, nicméně nikde nenalézáme ani to, že by císaře přemrštěně titulovali *dominus et deus*, jak by snad vyžadoval. Kritickým zkoumáním dochovaných pramenů se ukazuje, že Domitianova vláda představovala spíše klidné období prosperity, míru a sice přísné, nicméně klidné a přiměřeně tolerantní vlády. Ostatně je s podivem, jak málo konkrétních podrobností o pronásledování křesťanů Apokalypsa obsahuje: je zde jménem uveden pouze jeden mučedník (Antipas 2.13) a z řeckého textu nelze doložit, že Jan byl na ostrov Patmos, kde se mu dostalo vidění, vypovězen a nebyla to pouze jedna z jeho misionářských zastávek (ostatně nemáme z antiky žádnou zmínku o tom, že by se na tento ostrov kdy posílalo do exilu). Pokud přihlídneme k těmto

okolnostem (a většina badatelů se k nim v současné době přiklání), dostáváme zcela jiné čtení knihy Zjevení než v prvním případě: Jana samozřejmě nelze podezírat z toho, že by se chtěl vlichotit Traianovi, jeho Apokalypsa je spíše výrazem obav z asimilace a ztráty náboženské čistoty a jedinečnosti křesťanů, kteří nejsou ani tak ohroženi násilím ze strany římské správy, jako spíše tlakem blahobytu, konzumu a hmotného nadbytku. V tom pak autor vidí hlavní nebezpečí a odmítá jakýkoliv *modus vivendi* s majoritní společností, ačkoliv tato *a priori* křesťany neodmítá; naléhavému, místy až přepjatému tónu knihy (např. pokud jde o očekávání spjatá s parthskou invází) je tak třeba rozumět spíše jako výrazu jiné tísně (THLIPSIS), než je tomu v předchozím případě: akutního očekávání konce světa a hrozby, které pro křesťany představuje nikoliv fyzické ohrožení, jako spíše ve světle nastávajícího soudu duchovní a náboženská asimilace, která se v Janových očích rovná odpadnutí. Smyslem Apokalypsy pak na rozdíl od většiny novozákonních spisů není vystavět mosty k většinové pohanské společnosti, jako spíše zdi mentálního a duchovního ghetta, které křesťany od majority oddělí.

Specifický charakter knihy Zjevení dále osvětluje analýza literárního žánru židovské apokalyptiky, jež se rozvíjela v letech 200 př. Kr až 100 po Kr. Harrington zde vychází z vymezení J. J. Collinse, který chápe apokalypsu jako druh zjevovatel-ské literatury, kde autor za použití narativního rámce čtenáři prostředkuje zjevení pocházející od nadpozemské bytosti, které odhaluje eschatologickou zkušenost, jež má časový i prostorový rozměr. Nejbližšími paralelami jsou pak jednak apokryfní 1. kniha Henochova, 4. kniha Ezdrášova,

ale zejména 7–12. kapitola knihy Danieľovy, jež představují první plně rozvinutou apokalypsu hebrejské bible a kterou lze vedle Ezechiela považovat za Janovu nejdůležitější literární inspiraci, s níž ovšem – jak Harrington přesvědčivě ukazuje – mnohdy nakládá s nebyvalou tvůrčí svobodou. V tradici, literárních postupech, celkovém étosu, ale v neposlední řadě i v celé řadě apokalyptických literárních topos (např. dualismus dobra a zla, boží hněv nad hříšníky, podrobné popisy (eschatologického) utrpení) lze nalézt další hermeneutický klíč pro pochopení Apokalypsy.

Konečně je třeba uvážit, že Apokalypsa je psána formou dopisu a byla zřejmě určena k předčítání při liturgii (viz složitý řetěz předávávání zjevení v první kapitole a následně blahoslavenství určené předčítatelům a posluchačům, tj. nikoliv čtenářům); podle některých autorů je vědomé napodobování hovorového jazyka, kterým se jinak vzdělaný Jan snažil odlišit mluvené a psané slovo, možná důvodem, proč je tento spis psán nejhorsí řečtinou ze všech novozákonních textů (množství semitismů, vyšnění z vazby apod.). Každopádně Harrington doporučuje – mámě-li být právi původní autorově intenci – text nikoliv pouze číst, ale snažit se do něho zaposlouchat.

Zjevení Janovo nemá na poměry antické literatury příliš symetrickou a vnitřně propracovanou strukturu, zohledňuje však určitou číselnou symboliku, zejména pak čísel čtyři, sedm a dvanáct. Spis se skládá ze dvou nestejně rozsáhlých částí, dále prologu a epilogu. První část (1,9–3,22) obsahuje dopis sedmi církvím v římské provincii Asia, druhá pak sérii vizí, které mají odhalit boží eschatologický plán se světem (4,1–22,9). V druhé části lze nalézt

několik menších celků (nejpřirozenější rozdělení by bylo asi následující: úvodní vize Božího trůnu a beránka, prvních šest pečeti (4,2–7,17); sedmá pečeť a prvních šest polnic (8,1–11,4); sedmá polnice a sedm misek (11,15–16,21); soud nad Babylonem (17,1–19,10); konečná porážka božích nepřátel (19,11–21,8), vize nového Jeruzaléma (21,9–22,9).

V první části se autor obrací k sedmi městským církvím v provincii Asia, výběr není proveden ani dle velikosti, ani dle významu jednotlivých obcí, jde zřejmě o symbolický počet, kdy sedm církví má zastupovat všechny církve provincie; Jan zřejmě vybírá místa, kde se nacházela křesťanská komunita, kterou dobře znal a byl obeznámen s místními poměry a její duchovní situací. Poselství, které jim adreduje, ovšem není jeho poselstvím: Jan zde pouze prostředkuje to, co se mu dostalo v extatické zkušenosti setkání se vzkříšeným Synem Člověka. Všech sedm poselství má stejnou strukturu, která připomíná starozákonní prorocké texty: začínají vždy stejnými slovy „Andělovi církevní obce napiš“ a slavnostní formulí „toto praví“ (TADE LEGEIN) uvozuující slova Vzkříšeného; vlastní poselství obsahuje stručné shrnutí stavu dané obce („Znám...“) a z něj pak vyplývají buď chvála, nebo napomenutí (zejména v případě, kdy jsou v obci vstřícné tendence k římské společnosti či kultuře), a následně doporučení, jak si nadále počínat. Poselství pak končí příslibem božího požehnání a odměny „kdo zvítězí...“. Tři obce jsou přítom chváleny, tři kárány a jedna (Efes) chválena a kárána současně.

Druhá část Apokalypsy začíná prudkým zvratem – děj se přenáší ze země na nebesa, kde probíhá neustálá nebeská liturgie a Janovi je předvedena velkolepá

vize Božího trůnu: jeho smyslem je jednak připomínka Boží svrchovanosti a suverenity nad stvořením, a dále implicitní polemika a odmítnutí císařského kultu. Následně dochází – slovy jednoho významného současného komentátora – k nejpřekvapivějšímu obratu v dějinách literatury: v pravici toho, který sedí na trůně (a jehož Jan nijak nepopisuje), se objevuje svitek zapečetěný sedmi pečeti a zazní hlas, že ho otevře lev z Judova kmene: na místo lva ovšem Jan ve svém vidění spatří Beránka, který vypadal jako zabitý. Od této chvíle se Beránek – ve velkolepém paradoxu síly a slabosti, vítězství a porážky, smrti a triumfu – stává dominantním symbolem celého Zjevení.

Rozlomením pečeti se spouští série pohrom, které zhruba sledují scénář tzv. synoptické apokalypsy: válka, povstání národů, hlad, mor, přírodní úkazy; Jan se nejvíce přibližuje Lukášovu podání, avšak většina obrazů má své starozákonné vzory (zejména egyptské rány). V knize Zjevení jsou celkem tři cykly sedmera pohrom (pečeti, polnice a misky), přičemž nový cyklus spouští vždy poslední pohroma cyklu předchozího; celkově jsou pohromy líčeny velmi sugestivně, se smyslem pro detail a gradací mezi jednotlivými cykly i uvnitř cyklů samotných; je pozoruhodné, že autor postupuje více méně realisticky, líčení není nijak přepjaté ani monotónní, jak bývá u podobných katalogů pohrom běžné, poměrně přímočaře směřuje k dramatickému vrcholu střetu dobra a zla, konečné bitvě u Harmagedónu.

Mezi cykly polnic a misek je vloženo několik kapitol, které uvádějí na scénu klíčové postavy a motivy druhé poloviny Apokalypsy. V prvé řadě je to drak jakožto inkarnace Satana, proti němuž

stojí těhotná žena: Harrington pečlivě analyzuje předobrazy této scény, které nachází jednak v podání knihy Genesis, ale především v mýtu o souboji bohyně Létó, matky Apollóna a Artemis, s drakem Pythónem. Do pojednání o střetnutí těhotné ženy s drakem ve dvanácté kapitole je vložena poněkud anachronicky pasáž o vítězném boji v nebi, kde archanděl Michael draka poráží a svrhává ho na zemi: dochází tak jednak ke zvláštnímu prolnutí nebeské a pozemské roviny, ovšem zejména k paradoxu, kdy pro dění na nebi je určují události, k níž dojde na zemi (vítězství v nebi je dosaženo Beránkovou krví, tj. ukřižováním). Poté jsou na scénu uvedeny dvě šelmy a symbolika Apokalypsy se prudce proměňuje: namísto archetypálních symbolů vystupuje do popředí dobově politická alegorie Říma. Tak alespoň většina komentátorů interpretuje šelmu vystupující z moře, zatímco šelma vystupující ze země, též zvaná falešný prorok, je pravděpodobně personifikací císařského kultu. Právě městu Římu je následně určeno sedm nejhorších pohrom posledního cyklu.

Soud nad Římem, který je zde ztotožněn s Babylonem, nastává v sedmnácté kapitole, kdy je na scénu uvedena nevěstka jakožto karikatura těhotné ženy z kapitoly dvanácté a další personifikace města Říma. Symbolika se stává ještě konkrétnější: *angelus interprets* vykládá sedm hlav mořské šelmy jako sedm římských pahorků a současně též sedm císařů, z nichž jeden byl smrtelně raněn mečem, ovšem uzdravil se. Téměř jistě se jedná o Nerona, k němuž pravděpodobně odkazuje gemantrický význam čísla šelmy 666 (je pozoruhodné, že výklad tohoto čísla rozpracoval a proslavil roku 1883 Bedřich Engels v článku *Das Buch der Offenbarung*). Harrington

věnuje poměrně velký prostor způsobu, jakým Jan pracuje s mýtem o *Nero redivivus*, tj. přesvědčením sdíleným jak v pohan-
ských, tak v židovských kruzích, že Nero
buď vůbec nezemřel (v době předpokláda-
ného sepsání Apokalypsy by mu bylo asi
padesát let), popřípadě vstane z mrtvých,
přijde s vojskem z východu (parthskou či
perskou armádou) a ujme se znovu moci.
Toto přesvědčení bylo čas od času příži-
vováno fámami o tom, že byl mrtvý Nero
kdesi spatřen, ne nepodobnými moderní
hysterií spjatou se smrtí Elvise Presleyho.
Vzhledem k tomu, jak ho líčí antická histo-
riografie, může touha po Neronově návratu
vypadat podivně, je ale třeba uvážit, že jeho
politika *panem et circenses* mu zajistila vel-
kou popularitu a věčnou paměť u římské
lůzy, a současně po potlačení židovského
povstání a nástupu flaviovské dynastie
se k němu upnuly i eschatologické naděje
některých židovských skupin. Pro Jana je
pak s Neronem spojená naděje na defini-
tivní rozvrácení Římské říše, ať už pro něj
tato představuje zejména nástroj politic-
kého a náboženského útlaku, či nebezpečí
náboženské a kulturní asimilace.

Moc a zlo se nakonec obrací proti sobě
samému: nevěstka je rozsápána šelmou
a jejími rohy, které představují deset vazal-
ských králů Říma; sebezničující moc zla
je dalším z působivých obrazů této části
spisu. Konečná porážka božích nepřátel je
pak popsána počínaje devatenáctou kapito-
lou: Beránek ozbrojený pouze slovem svých
úst a oblečen do šatů nasáklých (zřejmě
vlastní) krví, vyvádí svaté nebeské vojsko
složené ze 144 000 spravedlivých paniců.
Vítězství je bezprostřední a naprosté:
k žádné bitvě vlastně ani nedojde a spra-
vedliví panicové mají roli pouhých statistů:
šelmy jsou zajaty a vhozeny do ohnivého

močálu, který představuje symbol věč-
ného zatracení. Následuje svržení satana,
k němuž dochází ve dvou fázích: nejprve je
spoután a uvězněn na tisíc let. Harrington
upozorňuje, že tento časový údaj je třeba
chápat symbolicky jako symbol zlatého
věku: v židovské apokalyptice panovalo
přesvědčení, že doba trvání světa předsta-
vuje sedm božských dní, z nichž každý trvá
tisíc let, tedy z lidského hlediska věčnost;
sedmý den pak představuje den božího
odpočinku, tj. pozeňnané mesiášské vlády;
Jan jako přirozenou komponentu tohoto
zlatého věku předpokládá vzkříšení těla,
které se ovšem týká pouze věrných zemřelých
(tzv. první vzkříšení). Po uplynutí
milénia nastává závěrečná srážka se sata-
nem, který je ale nakonec opět poražen
a vržen do ohnivého močálu. Následuje
všeobecné (druhé) vzkříšení a poslední
soud jako závěrečné slovo Boží.

Kniha Zjevení je zakončena monumen-
tální vizí nebeského Jeruzaléma, který
je situován pod novým nebem a na nové
zemi: svět je radikálně proměněn, když
je z něho vykořeněno veškeré zlo, nyní
je čistý a dokonalý, ovšem jiným způso-
bem, než byl na počátku: jedná se o nové
stvoření, nikoliv o očistu toho starého;
představa vykoupení je zásadně antidua-
listická. Nebeský Jeruzalém je líčen v kon-
trastu k nevěstce-Římu jako neposkvrněná
nevěsta, vizorem je přitom Janovi Ezechi-
elovo vidění nového chrámu a nového
Jeruzaléma. Janův nebeský Jeruzalém je
podobně jako Ezechielův obnovený Jeru-
zalém obehnan hradbami – bez nich by
nebyl městem –, ve kterých je proraženo
dvanáct bran: smyslem ovšem není zabez-
pečit svaté město před nájezdníky, nýbrž
naopak umožnit, aby branami mohly
do nebeského Jeruzaléma proudit národy:

brány zůstávají trvale otevřeny a veškerý pohyb směřuje dovnitř města. Nebeský Jeruzalém je tak místo, kam mohou, mají, a dokonce musí přicházet lidé: bez lidí by nebylo město městem. Toto je zřejmě nejdůležitější výkladový klíč k pochopení celé surrealistické vize: nebeský Jeruzalém totiž není božský příbytek *per se*, nýbrž místo, kde se božské a lidské setkává a ustavuje jednotu a harmonii; bez lidí by byl pouze monstrózní a děsivou konstrukcí. Pro topografii nebeského Jeruzaléma jsou určující čísla čtyři a dvanáct, město ovšem nepředstavuje jako u Ezechilela dokonalý čtverec, nýbrž krychli, vystavěnou ze skla, zlata a drahých kamenů. Je poněkud překvapivé, že popis nebeského Jeruzaléma nevrcholí v popisu chrámu, jenž by byl přirozeným středem města; Jan uvádí, že žádného chrámu není třeba, neboť celé město je svatým chrámem, v němž je vztyčen Boží trůn, na kterém dlí – nyní již explicitně ztotožněn – Bůh a Beránek. Nebeský Jeruzalém již nepotřebuje žádný formální kult, jelikož božstvo zde přebývá uprostřed svého lidu.

Závěr knihy je sestaven tak, aby tvořil protíváhu jejímu úvodu: opět je připomenuta skutečnost, že celá kniha má charakter dopisu, a je přidáno blahoslavenství určené těm, kdož si vyprali své roucho doběla v Beránkově krvi; je to poslední ze sedmera blahoslavenství, které se v knize Zjevení objevují, a tvoří protíváhu sedmērům pohrom: zjevný paradox posledního blahoslavenství odkazuje zpět na začátek druhého oddílu, na Janovu vizi zabitého Beránka, který se nečekane objevuje namísto lva. Ukazuje se, že přes místy válečnický a násilný tón knihy Zjevení nejsou blahoslavení nakonec ti nejspochopnější vojáci, již by snad pobili nejvíce Beránkových nepřátel, nýbrž spíše ti slabí,

kterí neváhali svůj život obětovat: jediné vítězství, které má v Janových očích hodnotu, je to, které se dosahuje skrze vytrvalost, trpělivost a sebeobětování. Z této perspektivy je pak zřejmě třeba číst i poslední slova celého spisu „Milost ... buď se všemi“, která představují závěrečný pozdrav běžně užívaný v antické korespondenci. K tomuto místu ovšem existuje stará textová varianta (Sinajský kodex), která čte: „Milost ... buď se svatými (tj. s křesťany)“. Tato různocnění odrážejí zcela protichůdné rozumnění celé Apokalypse: pokud má pravdu moderní textová kritika, která druhé čtení odmítá a považuje ho za sice starou, ovšem sekundární emendaci, potom navzdory zdánlivému dualismu, ostrému oddělování spasených a zavržených a pochmurnému a tísnivému tónu je celkové poselství Apokalypsy vposled univerzalistické a optimistické: nikdo není *a priori* vyloučen, podobně jako jsou brány nebeského Jeruzaléma vždy otevřeny, je Beránkova milost a spása určena všem.

Josef Kružík

Jan Šimek: *Historie školních budov. Od tereziánských reforem po současnost*

Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského, Praha 2016, 286 s.

Národní pedagogické muzeum J. A. Komenského se v loňském roce věnovalo mapování historie školních budov v českých zemích. Výstava muzejní sbírky fotografií exteriérů i interiérů škol byla ve Valdštejnské ulici v Praze přístupná veřejnosti do konce srpna 2017. Součástí práce

na tématu historie školních budov bylo také zprovoznění webové stránky, která za spolupráce široké veřejnosti usiluje o zmapování současné podoby škol v České republice (skolnibudovy.npmk.cz). Publikacním výstupem tohoto projektu je monografie historika Jana Šimka, která si klade za cíl zachytit hlavní etapy vývoje školního stavitelství od vydání Všeobecného školního řádu v roce 1774, který zaváděl povinnou školní docházku, až do současnosti.

Jan Šimek se zaměřil na stavby určené pro primární vzdělávání, tedy dnešní základní školy. Sledované období rozděluje do pěti dílčích úseků vymezených klíčovými společenskými či legislativními změnami, které měly vliv na organizaci a obsah školního vzdělávání, jako bylo vydání říšského školského zákona v roce 1869, vznik Československa v roce 1918, komunistický převrat v roce 1948 či změna režimu v roce 1989. V jednotlivých obdobích věnuje pozornost normativním nárokům na podobu školních budov jak z hlediska stavebního, tak i pedagogického a hygienického. Zároveň si všímá také samotného vzdělávacího procesu v jednotlivých obdobích – na základě pamětních pramenů, dobových periodik či regionální literatury se tak snaží přiblížit dobovou školní praxi.

Při interpretaci úředních zpráv, zápisů v kronikách či memoárové literatury z období „staré školy“ (1774–1869) prokazuje autor cit pro etnografický detail, ať už zprostředkovává vzpomínky Jakuba Jana Ryby, syna učitelského pomocníka v Přešticích, který později sám působil jako učitel v Rožmitále pod Třemšínem, či život ve staré školní budově, jak jej popisuje František Wenig ze Staňkova na Domažlicku. Konfrontace těchto dílčích sond z konkrétních lokalit s právními

úpravami školství ukazuje, že praxe školní výuky byla velmi různorodá a řada zejména venkovských škol nespĺňovala v tomto prvním období vývoje školství v českých zemích ani základní hygienická kritéria.

Období, které autor podle dobové terminologie označuje jako „nová škola“, zahajuje rok 1869, kdy byl vydán tak zvaný Hasnerův zákon, který přinesl do školství některé zásadní změny. Patřilo mezi ně například prodloužení školní docházky na 8 let, zavedení státního dozoru nad školami, rovného práva na základní vzdělání či zlepšení profesní přípravy učitelů. Normy vydávané v návaznosti na tento zákon znamenaly výrazný posun také v oblasti výstavby a vnitřního vybavení školních budov. Byly zpřísněny požadavky na podobu učeben, měly být zřizovány místnosti pro výuku specializovaných předmětů, kabinety a knihovny. Zároveň měla být ke každé škole zřízena tělocvična pro nově zavedený povinný tělocvik a na pozemcích budovány zahrady. Bylo to právě období „nové školy“, které položilo základy moderního nižšího školství v monarchii a kdy se poprvé objevuje výrazná reglementace stavebních norem pro školní budovy.

Rozpad rakousko-uherské monarchie neznamenal v oblasti organizace školství zásadní přelom. Vyjma drobných změn, jako bylo například zrušení celibátu literárních učitelek, spočívalo československé školství prakticky až do roku 1948 na rakousko-uherských normách. V Československu také nadále platila stará nařízení týkající se podoby školních budov. Nejviditelnější změnou byl v období po roce 1918 vliv moderní architektury a nových slohů, jako byl konstruktivismus či funkcionalismus, na podobu školních budov. Přestože

i mnoho nově vznikajících budov se drželo tradicionalismu, vnikly i nové funkcionalistické školní budovy, jako byla například stavba základní školy v Hradci Králové od Josefa Gočára či ve Zlíně od Františka L. Gahury. Propracovanou představu o tom, jak by měla vypadat školní budova, měli také zastánci reformního pedagogického hnutí zdůrazňujícího moderní výukové metody, které se v Československu rozvíjelo ve třicátých letech v návaznosti na tak zvanou Příhodovu reformu školství.

Období socialistické školy (1948–89) charakterizovalo zřízení jednotného nediferencovaného školství pro všechny žáky ve věku 6–15 let, zestátnění veškerého školství, zavedení družin jako prostoru pro realizaci mimoškolní výchovy či posun ve vzdělávání učitelů zřízením pedagogických fakult. Po zestátnění převzal stát zodpovědnost za výstavbu školních budov a jako nejvýhodnější řešení plánované masivní výstavby škol se zdálo provádění výstavby podle jednotných zásad. Byly rozpracovány typizační směrnice, v jejichž rámci vznikla například zvláštní varianta určená pro rozsáhlá sídliště zakládaná od druhé poloviny šedesátých let (největší z nich bylo pražské Jižní Město pro 80 000 obyvatel). Vývoj dispozičního řešení školních budov přitom směřoval od monobloků k pavilonům, kdy byly školní budovy rozčleněny do několika základních úseků, které spolu vzájemně souvisely, ale každý byl uzpůsobený specifickým potřebám.

Nejméně prostoru je v knize věnováno nejnovějšímu vývoji školních staveb, v období po roce 1989. Celková politická a společenská proměna znamenala také významné změny ve školství, mezi něž patřila například decentralizace školské správy, rozšíření autonomie škol či nové

pojetí kurikulárních dokumentů. V oblasti školské výstavby přestala být závazná typizace a školské stavby je tak možné plně přizpůsobovat lokálním požadavkům. V důsledku demografické situace v prvních desetiletích po roce 1989 však docházelo ke všeobecnému snižování počtu škol a novostavby školních budov se tak symptomaticky objevovaly jen v těch lokalitách, kde došlo k nárůstu počtu obyvatel (okolí velkých měst). Převažující aktivitou školského stavebnictví jsou tak v současnosti spíše rekonstrukce a modernizace stávajících budov. Přes poměrně malý rozsah poslední části se autorovi podařilo zpřístupnit čtenáři některé z architektonicky nejvydařenějších realizací, ať už se jedná o novostavby (Líbeznice), či rekonstrukce a přístavby (Dobřichovice).

Šimkova monografie na pozadí tematiky školních budov ukazuje širší společenské souvislosti, ať už to byl vliv katolické církve na školní výuku v 19. století, problémy menšinového školství v národnostně smíšených oblastech v období před vznikem Československa, či vliv centrálního plánování na podobu škol v období po roce 1948. Politický a sociální kontext se mnohdy promítal přímo do vnější podoby školních budov, ať už sledujeme monumentální budovy v historizujícím slohu, které na konci 19. století demonstrovaly význam vzdělání pro budování společnosti, okázalé školní stavby ve smíšených oblastech vypovídající o národnostním soupeření mezi Čechy a Němci, účelové budovy jednoduchých tvarů naznačující vliv moderní funkcionalistické architektury, či typizované školy vznikající po roce 1948 pro potřeby nových sídlišť ve velkých městech. Možná je škoda, že autor nerozšířil svůj zájem také o školní budovy

v krajaňských vesnicích v Rumunsku, Bulharsku či bývalé Jugoslávii. Také Slovensku a Podkarpatské Rusi je v publikaci věnována jen okrajová pozornost.

Díky tematickému záběru i vydařené vizuální stránce však bude *Historie školních budov* nepochybně zajímavou četbou nejen pro historiky, architekty, pedagogické pracovníky či lokální patrioty. Kniha totiž obsahuje také řadu kvalitních fotografií, kreseb a plánků a právě tato bohatá a výborně zpracovaná obrazová dokumentace činí z Šimkovy práce potenciálně atraktivní publikaci také pro širší čtenářskou obec.

Lenka Jakoubková Budilová

Bořivoj Kňourek – Lenka J. Budilová: *Dům ve Vojvodovu. Stavebně-historický vývoj, kulturní a sociální rozměr*

Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), Brno 2015, 299 + xvi s.

Neobvyklé propojení dvou oborů – stavebního inženýrství a sociokulturní antropologie prostřednictvím postav obou autorů, může čtenáře neznalého bližšího kontextu textů o Vojvodovu překvapit. Kdo se však již s některou z publikací či s informacemi o jediné české vesnici v Bulharsku setkal, tuší, že pramenem této spolupráce je letitý výzkum fenoménu Vojvodova, spojený především se jmény Marka Jakoubka a Lenky J. Budilové. Publikace, které z jejich výzkumu vzešly, jsou nejen antropologické komunitě dobře známé. Bádání o obci, jejíž fyzická existence se vešla do pouhých padesáti let, je svým rozsahem a publikováním

výsledků mimořádné. První z autorů, potomek vojvodovských obyvatel, stavební inženýr Bořivoj Kňourek, nabízí čtenáři pohled na stavebně-historický vývoj vojvodovských domů vřazený do rámce venkovského stavitelství střední a jihovýchodní Evropy. Jeho publikační partnerka Lenka J. Budilová poté stavební historii „zabydlí“ skutečným protagonisty dění, obyvateli Vojvodova. Životní cykly, zvyky, mezigenerační i další vztahy představují kulturní a sociální rozměry života ve Vojvodovu v nových souvislostech.

Kniha je členěná do tří ucelených bloků s těmito názvy: I. Z Německa a Čech do Banátu, Bulharska a zpátky; II. Vojvodovo, obec a dům; III. Kulturní a sociální rozměry vojvodovského domu. Na prvním z nich se podíleli oba autoři. Přehledně je tu pojednána historie migrací a osidlování středního Podunají. Budilová nejprve rozebírá dobře zdokumentovanou historii osidlování Banátu, důvody, které sem kolonisty přivedly, a okolnosti, které zapříčinily stěhování části rodin z první české vesnice v Banátu, Svaté Heleny, do Bulharska. Toto téma zkoumalo v posledních dvaceti letech více badatelů. Kromě jejich výstupů měla autorka k dispozici také výsledky bádání z šedesátých let 20. století a některé další historické prameny. Na základě bohaté dokumentace je čtenáři předložena kompletní historie kolonizace Banátu. Nové souvislosti k této historii přidává druhý autor, když ve zkratce sleduje osudy banátských Bulharů a Němců. Historická linie dále postupuje přes už známou událost odchodu části Svatohelenských do Bulharska, pramenně je zde doložen a vysvětlen pohyb a přesun rodin. Komparací badatelských závěrů více autorů, ať českých, či bulharských, jsou události ukotveny

v čase a prostoru. Prostor je věnován popisu budování nového domova v bulharském Seseku, a také okolnostem, které posléze donutily české rodiny Sesek opustit a na nově přiděleném území zvaném Gladno Pole založit na samém počátku 20. století obec Vojvodovo. Pokusy lokalizovat přesnou polohu Seseku vycházejí z dostupných informací o domech, které tu byly postaveny, a polích, která v krátké době svého života na Seseku Češi stačili obdělávat. Letecké mapování takové stopy v krajině umí najít, a proto je dnes známá zhruba 5 km² velká oblast, ve které se Sesek s největší pravděpodobností nacházel. Tuto část knihy uzavírá Budilová přehledem dalších osudů českého Vojvodova končícím přesídlením obyvatel této vesnice po druhé světové válce na jižní Moravu. Všimá si zde příčin stěhování, spojuje události z Bulharska s děním v Československu, vytváří přehled emigračních vln a jejich směřování. Obecné události z historie doplňuje slovy pamětníků. Kapitola o počátku a konci osídlení Vojvodova je doplněna Kňourkovými informacemi o mizení dalších obcí, tentokrát německých, v Banátu a Bulharsku.

První část knihy lze vnímat jako přehledovou, nepřináší žádná přelomová zjištění, shrnuje především dosavadní známé výsledky bádání. Nový je zde snad jen pohled na historii Němců v Bulharsku, a ten je oproti důkladně zmapované historii Čechů spíše stručný. Přesto je tento přehled událostí potřebný – vytváří základy, na kterých pak pevně stojí fenomén vojvodovského domu. Ten je skutečným důvodem vzniku této publikace, právě na něj je tu soustředěna pozornost.

Obyvatelům Banátu, ať v Rumunsku, Bulharsku, či Srbsku, již byla pozornost

věnována vícekrát, oproti tomu banátskému stavitelství či architektuře nikoliv. I proto stěžejní část této knihy tvoří charakteristika urbanismu obce Vojvodovo. Kromě podrobného popisu domů a komentáře k jejich současnému stavu je zde zmíněna i otázka jejich budoucnosti. Přehled dosavadních prací věnovaných stavitelství v Banátu, který se nachází v úvodu této kapitoly, zmiňuje české autory Vařeku a Frolce, kteří jako jediní o obydlích Čechů v Banátu psali. Další jmenované zdroje jsou německého či bulharského původu. Systematická práce či monografie na téma stavebního vývoje českých banátských obcí však doposud nevznikla.

Téma stavitelství je vřazeno do širšího prostorového a časového kontextu. Bádání se dotýká oblasti středního Podunají, domy zde v 19. století stavěné vykazují podobnosti a specifika bez ohledu na původ a národnost jejich stavitelů. Banát nejvíce ovlivnila rakouská systematická kolonizace, kdy právě organizovaný vznik vesnic a jednotná forma domů, včetně použití stejných konstrukčních prvků a materiálu, přispívaly ke sjednocení národnostně a/nebo nábožensky odlišného obyvatelstva. Ovšem i takto původně uniformní vzhled domů dříve či později ovlivnily ekonomické a sociální podmínky obyvatel.

Kňourek se ve svém zkoumání neomezuje pouze na stavitelství české obce, srovnává stav s obcemi německými i bulharskými (v Banátu). Věnuje se postupně vzniku a podobě prvních kolonizačních domů, jejich dalšímu vývoji, a to až do detailů. Čtenář se tak dozví o způsobu vaření v souvislosti s topením a odváděním kouře z domu, zjistí, jaký materiál ke stavbě domu a topeniště sloužil. Obecné stavitelské a sociální atributy toho prostoru

jsou poté konkretizovány na příkladu obce Vojvodovo, která tu je popsána systematicky ze všech výše zmíněných hledisek, včetně půdorysu a popisu celé lokality. Popisy jsou doloženy vyprávěním pamětníků, obsahem dopisů a dalšími informacemi ze zdrojů osobního charakteru, jakými jsou kupříkladu rodinné kroniky. Nechybí tu archivní plán vesnice s projektem ulic a domů a pohledem na extravilán Vojvodova. Další položkou jsou soupisy obyvatel a katastrální mapy. Informace o infrastruktuře a veřejných stavbách jsou prezentovány v rámci komparace obrazového materiálu a vyprávění pamětníků. Čtenář získává možnost vytvořit si na základě předložených výsledků bádání poměrně ucelenou představu o urbanismu Banátu, především ale Vojvodova, o způsobu života místních obyvatel a zaopatřování jejich potřeb.

Předchozí část knihy slouží následně Budilové jako rámec, do kterého zasazuje životy konkrétních lidí. Třetí kapitola pojednávající o kultuře a sociálním rozměru vojvodovského domu čerpá z bohatých zdrojů pořízených autorkou a jejím partnerem Markem Jakoubkem v průběhu více než patnácti let. Právě toto dlouhodobé zaměření na téma dovoluje autorce předkládat čtenářům nejen obecné popisy, archivní materiály a generalizované komentáře, její text je díky osobním promluvám Vojvodovčanů živý. Zpracováním vyprávění obyvatel vesnice, z nichž mnozí již zemřeli, vznikla možnost dům

představovat v kontextu života konkrétní rodiny, od informace o tom, kdo, jak a s kým dům stavěl, po mapování prostorového shlukování rodinných členů. Dějinné události jako první světová válka, epidemie chřipky či náboženské nesváry jsou kontextem, ve kterém jsou vysvětlovány změny struktury domácností. Celý vývojový cyklus domu sleduje autorka krok za krokem, od vzniku domu přes sociální, generační a genderové vztahy jeho obyvatel. Typologie místních domácností a popis struktury vztahů mezi jednotlivými vojvodovskými domácnostmi, které překračují hranice domů a představují společenství sousedů, příbuzných či přátel, dokládají i rivalitu a konkurenci. Všechny vztahy se tu ovšem srovnají před Bohem, i když je k tomu nezbytné mít ve vesnici dva kostely, pro dva odlišné náboženské směry jejich obyvatel.

Seznámení s materiální, dnes již mizející historií rolnického společenství Vojvodova, je obohacením dosud publikovaných výsledků bádání o této lokalitě a jejích obyvatelích. Do mozaiky pohledů na kolonizační procesy ve východní Evropě, jejichž vlivy jsou dnes možná patrnější, než tomu bylo před sto lety, přibyl další, sledující historii života v Banátu v nové, neotřelé perspektivě. Navíc, díky nezvyklému oborovému propojení, je kniha dobrým příkladem mnohdy deklarované, ve skutečnosti však málokdy dosažené interdisciplinární spolupráce.

Marcela Brabačová

Výstava *Labyrintem normalizace. Židovská obec jako zrcadlo většinové společnosti*

Praha, Židovské muzeum, Galerie Roberta Guttmanna, 6. 4. 2017 – 28. 1. 2018, kurátor Martin Šmok. (Katalog k výstavě, Židovské muzeum v Praze, 2017, 111 s.)

Nová krátkodobá výstava Židovského muzea v Praze, která vznikla ve spolupráci s Ústavem pro studium totalitních režimů a Archivem bezpečnostních složek, představuje u příležitosti čtyřicátého výročí vzniku Charty 77 mikrosvět židovské komunity v letech 1969–89. Výstava a stejnojmenný katalog v české i anglické verzi předkládá návštěvníkům i badatelům z řad odborné veřejnosti konkrétní případy působení státních orgánů proti židovské komunitě na základě málo známých archivních dokumentů. Ty jsou doplněny fotografiemi i několika artefakty ze soukromých sbírek.

Návštěvníci výstavy mají možnost procházet temným labyrintem, kde se na několika místech musí při průchodu mezi jednotlivými částmi výstavy sehnout. Výtvarné a prostorové řešení interiéru tak vtahuje návštěvníka do ponurého normalizačního období, které navíc díky průhledům mezi stěnami labyrintu umožňuje návštěvníkovi nejen sledovat ostatní přítomné, ale také v náznacích zažít pocit „být sledován“.

Normalizační období po invazi armád Varšavské smlouvy do Československa v srpnu 1968 bylo charakteristické snahou režimu obrátit se zpět k budování reálného socialismu v duchu zvolání Gustava Husáka z XIV. sjezdu KSČ v květnu 1971,

kteří jasně vyzval k následování velkého spojence – Sovětského svazu. Pod dozorem sovětských okupačních vojsk se měla společnost navrátit zpět k „normálu“ a plně přijímat autoritu jedné vládnoucí politické moci, která neskrývaně vyzývala ideologii socialismu po vzoru sovětské propagandy.

V rámci mocenského aparátu i mezi jednotlivými československými komunisty se brzy začala šířit nová vlna antisemitismu. V porovnání s obdobím počátku padesátých let, kdy vyvrcholila antisionistická kampaň vykonstruovaným procesem se skupinou osob židovského původu v čele s Rudolfem Slánským, se v období normalizace státní orgány plně soustředily na podrobné monitorování činnosti židovské komunity prostřednictvím své agenturní sítě. Ve sledovaném období se židovské obce, podobně jako církve, dostaly pod soustavný tlak státních orgánů, které měly za cíl rozbít pluralitu společnosti na základě systematické kontroly, prověrek a diskriminačních nařízeních. Sionismus byl historicky opakovaně interpretován jako univerzální viník mnoha problémů a sionisté byli i v období normalizace označováni například za spojence nacistů, kteří prostřednictvím evropských Židů ovládali protisocialistická povstání. Popírání antisemitismu se naplno projevilo už koncem šedesátých let, kdy novinář Rudého práva František J. Kolár vydal knihu *Sionismus a antisemitismus*. Antisemitická propaganda se brzy projevila v nejrůznějších aspektech života židovské komunity na celém československém území.

Kurátor výstavy Martin Šmok v úvodních kapitolách katalogu připomíná, že téma židovské komunity v letech 1969–89 nebylo zatím souhrnně zpracováno a výstava tak pracuje s dílčími pohledy

a hodnoceními. V rámci jedenácti kapitol jsou představeny nejzajímavější části mozaiky, které sestávají výpověď o zkušenostech židovských obcí s normalizačním režimem. Posedlost StB a Úřadu státního dohledu nad církvemi a náboženskými společenstvími sionisty a sionismem vyústila v infiltraci členů židovské obce pomocí sítě agentů, kteří měli narušovat soudržnost společenství a omezovat kontakty československých Židů se zahraničními organizacemi. Výstava připomíná sestavování seznamů osob „židovského původu“ v rámci akce PAVOUK, během které se oživila definice sionistů podle nacistických rasových zákonů. Židovská obec je v labyrintu normalizace ukázána pod drobnohledem StB od přímého sledování běžného každodenního života v židovské komunitě (oslava svátků i soukromých setkávání), po monitorování činnosti židovské mládeže během akce GENERACE, až po snahy o ovládnutí vrcholných orgánů všech židovských obcí.

Působivé jsou fotografie z fondu Svazkové agendy Správy sledování Archivu bezpečnostních složek i materiály ze svazků spolupracovníků StB, které názorně demonstrovají zvrácenost StB, která opakovanými výsledky a předvolávanými trvale zasahovala do životů lidí z židovské komunity. Některé z nich StB přesvědčila ke spolupráci a poskytování informací, jiní donášet odmítali a další se předávané informace snažili sdílet s širokým okruhem známých, aby nikoho konkrétního nepoškodili. Způsob nátlaku StB je zřejmý například z dochovaného osobního svazku agenta Tomáše, ve kterém si můžeme přečíst: „Ihned v úvodu schůzky KTS TOMÁŠ sdělil, že má jisté nervové potíže, které jsou způsobovány tím, že má poskytnout

informace o činnosti židovské mládeže.“ Po soustavném nátlaku StB i finanční odměně se stal z agenta Tomáše činný a dle hodnocení StB důvěryhodný tajný spolupracovník. Výstava se nesnaží jmenovat a dohledat všechny agenty působící v židovské obci, ale spíše dát nahlédnout do způsobů práce StB v komunitě. I když se autor nepouští do ostré konfrontace s třeba i žijícími tajnými spolupracovníky StB z židovské obce, zájemci o důkladnější analýzu mohou nalézt odpovědi v odkazech na dochované archivní materiály.

Další část výstavy se skládá z medailonků signatářů Charty 77, kterých sice v židovské komunitě nebylo mnoho, ale přesto se stali záminkou pro napsání článku *Ztroskotanci a samozvanci*, publikovaném v *Rudém právu* 12. ledna 1977, kde se můžeme dočíst, že Charta 77 byla vytvořena „na objednávku antikomunistických a sionistických centrál“. V dalším bloku dává autor výstavy do kontrastu oficiální a neoficiální literaturu, kde proti sobě ve dvou vitrínách stojí oficiální anti-semitská literatura a neoficiální publikace například ze samizdatové edice Alef, která vznikla na počátku osmdesátých let s cílem systematicky se zabývat judaismem. Pozornosti kurátora neušlo ani soustavné ničení židovských památek, hřbitovů a synagog po celém československém území, které se stalo výmluvným svěděním o destruktivní síle působící na židovské společenství i v nezapadlejších koutech československého státu. Velkou výpovědní hodnotu mají dlažební kostky z pražské peší zóny, na jejichž výrobu posloužily jako materiál židovské náhrobky.

Výstava i přes své specifické zaměření na židovskou obec ukazuje, že téma židovství a židovských obcí během normalizace

má mnoho co říci o obecném jednání státních orgánů i jednotlivců v období československé normalizace. Zrcadlo, které je většinové společnosti nastaveno, ukazuje nejen na historický fenomén antisemitismu, ale přináší také zprávu o atmosféře režimu, který ostře vystupoval proti často uměle vytvářeným protivníkům. Ačkoliv je výstava dle úvodního přiznání kurátora Martina Šmoka snahou zveřejnit alespoň dílčí pohledy na židovskou komunitu

ve sledovaném období, nabízí plastickou výpověď židovské komunity v období normalizace, která v mnohém koresponduje se zkušenostmi většinové společnosti. Členové židovských obcí čelili, i když v jiné intenzitě, podobným dilematům a v jejich příbězích najdeme nejen příklady utlačované menšiny, ale také příklady malých vítězství nebo naopak velkých morálních selhání.

Hana Doležalová

Jan Blüml	Filozofická fakulta UP, Olomouc
Stanislava Boušková	Fakulta humanitních studií UK, Praha
Tomáš Bubík	Filozofická fakulta UP, Olomouc
Karel Černý	Fakulta humanitních studií UK, Praha
Ondřej Daniel	Metropolitní univerzita, Praha
Kamila Fialová	Sociologický ústav AV ČR, Praha
Pavol Frič	Fakulta sociálních věd UK, Praha
Josef Fulka	Fakulta humanitních studií UK a Filosofický ústav AV ČR, Praha
Petr Gibas	Sociologický ústav AV ČR, Praha
Markéta Hajská	Filozofická fakulta UK, Praha
Marek Halbich	Fakulta humanitních studií UK, Praha
Tomáš Herman	Filozofická fakulta OU, Ostrava
Martin Heřmanský	Fakulta humanitních studií UK, Praha
Stanislav Holubec	Filozofická fakulta OU, Ostrava
Pavel Hošek	Evangelická teologická fakulta UK, Praha
Štefan Chuďý	Pedagogická fakulta UP, Olomouc
Petr Janeček	Filozofická fakulta UK, Praha
Jana Jetmarová	Fakulta filozofická UPa, Pardubice
Dana Knotová	Filozofická fakulta MU, Brno
Marta Kolářová	Sociologický ústav AV ČR, Praha
Matěj Kratochvíl	Etnologický ústav AV ČR, Praha
Hana Kubátová	Fakulta sociálních věd UK, Praha
Ferenc Laczo	Maastricht University, Velká Británie
Michal Lehečka	Fakulta humanitních studií UK, Praha
Václav Matoušek	Fakulta humanitních studií UK, Praha
Jan Mervart	Filozofická fakulta UK a Filosofický ústav AV ČR, Praha
Mirjam Moravcová	Fakulta humanitních studií UK, Praha
Radka Mudrochová	Fakulta filozofická UHK, Hradec Králové
Karolína Pauknerová	Centrum pro teoretická studia AV ČR
Barbora Půtová	Filozofická fakulta UK, Praha
Irena Reifová	Fakulta sociálních věd UK, Praha
Martin Ouředníček	Přírodovědecká fakulta UK, Praha
Danica Schebelle	Výzkumný ústav práce a sociálních věcí, Praha
Radoslava Schmelzová	Divadelní fakulta AMU, Praha
Marek Skovajsa	Fakulta humanitních studií UK, Praha
Veronika Sobotková	Fakulta filozofická ZU, Plzeň
Luděk Sýkora	Přírodovědecká fakulta UK, Praha
Hana Synková	Fakulta filozofická UPa, Pardubice
Zdeněk Uherek	Etnologický ústav AV ČR, Praha
David Václavík	Filozofická fakulta MU, Brno
Barbora Vegrichtová	Policejní akademie, Praha
David Verbuč	Fakulta humanitních studií UK, Praha
Alžběta Wolfová	Fakulta humanitních studií UK, Praha